

<https://doi.org/10.62837/2025.2.28>

**XƏDİCƏ ƏLİYEVƏ
NURANƏ ƏLƏKBƏROVA
MDU**

**Dilarə Əliyeva 21
email: xediceeliyeva_90@mail.ru
nurane.elekberova.2574@gmail.com**

İNGİLİS DİLLİ BƏDİİ MƏTNLƏRDƏ TƏKRARLARIN İŞLƏNMƏ XÜSUSİYYƏTLƏRİ

Xülasə

İngilisdilli mətnlər tərtib edərkən sözlərin axtarışı, seçimi və onların kombinə edilməsi üçün xüsusi və məqsədyönlü əməliyyatların formalaşdırılması zəruri hesab edilir. Sözlərin düzgün seçilmə və kombinə edilməsi prosesi yalnız o zaman formalaşdırıla bilər ki, söz assosiativ və subyektiv-ehtimalılıq xüsusiyyətlərini özündə ehtiva etsin. Mühüm əhəmiyyət kəsb edən fakt ondan ibarətdir ki, təkrarları nitq fəaliyyətinin yaranma mövqeyindən nəzərdən keçirən zaman tədqiqatçılar xarici dildə sözlərin seçilməsi və kombinə olunmasına dair bacarıqları və həmin bacarıqların nitq fəaliyyətində formalaşdırılmasının vacibliyini bildirirlər. Müəyyənləşdirici əlamətlər kimi ümumiləşdirmənin müxtəlif səviyyələrində differensial əlamətlərə malik təkrar sözlərdən ibarət leksik-semantik qruplar çıxış edə bilər. Bu, bütöv bir söz qrupunun semantizasiyasının dərk olunmasına, eləcə də, xarici dildə söz seçməyə dair bacarıqların formalaşdırılmasına imkan verir. Söz seçimi ilə bağlı olan əməliyyatların formalaşdırılması ilə yanaşı nitq fəaliyyətinin yaranması zamanı xarici dildəki sözləri bir-biri ilə birləşdirmə, kombinə etmə, təkrar mətnlərdə işlətmə əməliyyatları da mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Sözlərin kateqorial davranışı, onun digər sözlərlə əlaqəsi və birləşmə imkanları xarici dildə planlı və ardıcıl iş sayəsində mümkündür. Təkrarlar diskursun təşkilində də mühüm rol oynayır. Diskursun xarakterini araşdırarkən biz interaktsiyaçıların onu necə konseptuallaşdırdığının şahidi oluruq, kiçik bir hissədə diskursun interaktsiyaçıları üçün koherent olduğunu anlamağa çalışırıq. Tekstual və diskursiv koherentlik sosio-koqnitiv anlama kimi mətn və diskursları, onların yaradıcılarını, adresat və dinləyiciləri bir araya gətirir. Onu da qeyd edək ki, təkrarların bədii əsərlərdə istifadəsi onun daha da oxunaqlı olmasına şərait yaradır. Təkrarların mətnyaratma imkanları və potensialı olduqca böyükdür. Belə ki, bu leksik vahidlərin mikro və ya makro mətnlərdə tez-tez istifadəsi mətnin obrazlılığını artırır, fikrin daha ifadəli təşkilinə birbaşa şərait yaradır. Sırf danışmaq və ya bədii üslubla əlaqədar olan söz üslubi çalarlıqlardan əlavə, danışanın reallığa olan münasibətini əks etdirən ekspressiv-qiyətləndirmə çalarına da malik ola bilər.

Açar sözlər: söz, ünsiyyət, dil, təkrar, mətn

Araşdırmalardan aydın olur ki, müxtəlif məzmunlu mətnlər yaradarkən sözügedən leksik vahidlərlə rastlaşmaq mümkündür. Bütün bunlar həmişə maraqlı araşdırmalara vəsilə olmuşdur. Ünsiyyət zamanı biz həm danışılanı başa düşür, həm də özümüz mətni-söyləmi yaradırıq. Belə ki, birinci aktda bizim ən əsas məqsədimiz dildə ifadə edilən fikirlərin dərkidir. Çünki dil fikri əks etdirmə vasitəsidir. Dilin kodlaşdırılması zamanı istifadə etdiyimiz bilik yalnız lingvistik biliklərimizlə məhdudlaşmır. Təkrar qismində söz və ifadələrin bədii mətnə istifadəsi də fikri təcəssüm etdirmək baxımından vacib və aktualdır. Buradan aydın olur ki, müxtəlif komponentli söz birləşmələrindən ibarət olan təkrarlar da bədii mətnə öz müxtəlif mənə keyfiyyətlərini əldə etməyə nail olur və təkrar kimi uğurla işləyə bilər. Bununla da oxucuda yeni məlumatların əldə edilməsinə şərait yaradır. Yeri gəlmişkən qeyd edək ki, mətn elə bir çoxluqdur ki, onun da komponentləri müəyyən şəkildə qarşılıqlı olaraq əlaqədirlər. Məlumdur ki, şəxssiz konstruksiyaların yaranmasında “this”, “that” əvəzliliklərinin rolu danılmazdır. Bunu təsadüfən qeyd etmədik. Çünki bu əvəzliliklər də təkrarlar qismində güclü mətnyaratma imkanları nümayiş etdirirlər.

Onu da qeyd etmək yerinə düşərdi ki, təkrar kimi ifadələrlə şəxssiz konstruksiyalar bu təsnifatda vasitəli və vasitəsiz arasında qərarlaşır. Bir tərəfdən bu konstruksiyalar hərəkət yerinə vacibliyi irəli sürür, digər tərəfdən kimin yerinə yetirməli olduğunu göstərmir. Şəxssiz fellər hal kateqoriyasına malik olub, bitkinlik və qeyri-bitkinlik bildirir.

Məsələn, *it rains, it is raining*.

Bu zaman onlar təkrarlar olaraq məhsuldarlıq nümayiş etdirirlər. Mətnlərdə “this”, “that” işarə əvəzliyi, “they” şəxs əvəzliyi əvvəlki komponentdəki informasiyaya söykənərək, anaforik əlaqə, yəni retrospeksiya vasitəsilə mətni birləşdirirlər. Cümlələrdə “that” işarə əvəzliyinin bir neçə dəfə müxtəlif mövqelərdə təkrarları ilə qarşılaşırıq. Belə olduqda onlar müxtəlif funksiyalar həyata keçirirlər. Mətnə işlədilən təkrarlarla fikri ifadə etmək üçün əlavə məlumata ehtiyac duyulur. *Təkrarlar* mətnin məzmununda, daha dəqiq desək, mətnyaratmada kifayət qədər mövqə qazana bilər. Belə ki, *I* şəxs əvəzliyinin, *will be, the, as, a, of* və s. vahidlərin bir neçə dəfə təkrarlandığını görürük. Bu münasibətlə akademik K. Abdullayev yazır: “Dilçilik nöqtəyi-nəzərindən ən müxtəlif profilli mətnlər tədqiqata cəlb oluna bilər və onların təhlil edilmə aspektləri də müxtəlif ola bilər. Məsələn, hər hansı ədəbi mətn prinsip etibarilə həm sintaktik, həm fonetik, həm leksik, həm də morfoloji aspektlərdən təhlilə cəlb edilə bilər”[1, s.179]. Bu da onu deməyə əsas verir ki, dilöyrənənlərin diqqəti dilin üst səthində olan lingvistik formaları deyil, həmin formaların adekvat şəkildə dərk edilməsini mümkün şərh etmə strategiyaları vasitəsilə tələbələrə aşılamaq istiqamətinə yönəldilməlidir. Şərh edilən mətnin növünün müəyyənləşdirilməsi, yeni sözlərin mənalarının kontekst vasitəsilə müəyyənləşdirilməsi, ana dili və öyrənilən

dildə oxşar olan sözlərin vasitəsilə onların mənalарının başa düşülməsi şərhətmə strategiyaları siyahısına daxil edilə bilər. Burada üslubi təhlilin aparılması da nəzərdə tutula bilər. İngilis dilli mətnlərdə təkrarlar seçilərkən məzmunu uyğun olmalıdır. Prof. Ə. Abdullayev isə yazır ki, sözü seçmək, sözü-sözə bağlamaq mətni formalaşdırma üçün zəruridir[2, s. 51].

Yazıçı və şairlər tərəfindən müxtəlif dövrlərdə işlədilən söz və ifadələr dilin leksik fondunun zənginləşməsinə zaman-zaman öz töhvəsini vermişdir[3, s.45]. Bunu xüsusilə yeni yaranan və eyni zamanda təkrar işlədilən sözlərin istifadəsində də aydın görmək olar. Beləliklə, təkrarların bədii mətnlərdə də işləndiyinin tez-tez şahidi oluruq. Məsələn, Çarlz Dikensin “Hard Times” əsərindən götürülmüş parçanı nəzərdən keçirək.

Thomas Grandgrind sir. A man of realities. A man of facts and calculations. A man who proceeds upon the principle that two and two are four, and nothing over, and who is not to be talked into allowing for anything over.

Thomas Gradgrind, sir-peremptorily Thomas-Thomas Gradgrind. With a rule and a pair of scales, and the multiplication table always in his pocket, sir ready to weigh and measure any parcel of human nature, and tell you exactly what it comes to. It is a mere figures of questions, a case of simple arithmetic. You might hope to get some nonsensical belief into the head of George Gradgrind, or Augustus Gradgrind, or John Gradgrind, or Joseph Gradgrind (all supersititious, non-existent persons) but into the head of Thomas Gradgrind-no, sir! [4, s.4].

Göründüyü kimi, burada sözlər təkrar olaraq, cümlədə bir neçə dəfə işlədilərək məhsuldarlıq nümayiş etdirir. Kiçik mətn parçalarında yunan mənşəli xüsusi isimlərin, yəni insan adlarının işləndiyinin şahidi oluruq. Bu kiçik mikromətnə xüsusi isimlər olan George, Augustus, eləcə də Thomas Gradgrind sözü dəfələrlə və digər insan adları işlədilmişdir. Onlar yunan mənşəlidir və eyni zamanda təkrar qismində işlədilmişdir. Bundan əlavə, *man*, *and*, *a* və s. sözlərin də mətnyaradarkən fəal olduqlarını görürük. Müxtəlif dövrlərdə bədii mətnlərdə təkrarların istifadəsi fəal rol oynamışdır. Digər bir mikromətnə nəzər salaq:

The result of varieties of boredom I have undergone, is a conviction(unless conviction is too industrious a word for the lazy sentiment I entertain on the subject), that any set of ideas will do just as much good as any other set and just as much harm as any other set. There is an English family with a charming Italian motto: What will be, will be. It is the only truth going![4, s.137].

Burada *italian motto* ifadəsi italyan mənşəli olub, şəkil, portret mənasında işlədilmiş, mətnin məzmununda, daha dəqiq desək, mətnyaratmada kifayət qədər mövqe qazanmışdır.

Eyni zamanda müxtəlif söz qruplarına aid olan təkrarlarla rastlaşırıq.

Qeyd etməliyik ki, sadalamaqla bütün bunlar bitmir. Müxtəlif təkrarların integrasiya olunduğu müasir dövrdə saysız – hesabsız leksik vahidlərin işlək

olduğunun şahidi oluruq. Onlar özləri ilə müxtəlif, rəngarəng istifadəlilik meyar və şərtlərini təklif edir. Buradan aydın olur ki, bədii ədəbiyyatın özünəməxsusluğu göz önündədir. Bu axında dilə daxil olanlardan xəbərdar olmalıyıq. Bunlar isə inteqrasiya üçün ən optimal şərtidir. Deməli, təkrar söz və ifadələrdə təşkilədici mərkəz onların əsasında duran sözlərdir, intonasiya isə nitqin gerçəkliyini açmaq üçün bir vasitədir. Görünən odur ki, mətnin leksik quruluşunun formalaşdırılmasında, onun məna tamlığının və əlaqəliliyinin təmin olunmasında leksik vahidlərin semantik əlaqələri əhəmiyyətli rol nümayiş etdirirlər. Kontekst sözlərin əsas semantik əlamətlərinin reallaşdırılmasına geniş imkanlar bəxş edir. Mətnin kommunikativ və modal komponentlərinin formalaşdırılmasına töhvələr verərək, oxucunun diqqətini oxşarlıq və fərqlilik sferasına cəlb edən söz və ifadələr mətnin leksik təşkilində xüsusi əhəmiyyətli vasitələr olurlar. Bu vasitələrin işlədilməsi bu və ya digər hadisənin müxtəlif tərəfli başa düşülməsinə, situasiyanın həcmli görünüşünə təminat verir.

Bununla da elmdə yeni faktlar üzə çıxır, dil zamanın diktə etdiyi leksikonu formalaşdırır. Lazım olanları götürür, digərlərini isə işlək olmaqdan çıxarır.

ƏDƏBİYYAT

Azərbaycan dilində

- 1.Abdullayev K. Azərbaycan dili sintaksisinin nəzəri problemləri / Bakı: Maarif, - 1999.- 281 s.
- 2.Abdullayev Ə. Aktual üzvlənmə və mətn / Bakı: Xəzər,- 1998.- 190 s.

İngilis dilində

- 3.Ginzburg R. S. Khidekel S. S. Knyazeva G. Y. Sankin A.A. A Course in Modern English Lexicology. Moscow: 1979, 345p. bədii mənbə
- 4.Dickens Charles. Hard Times. Moscow: Foreign Languages Publishing House, - 1952. - 334p.

**Aliyeva Khadija
Nurana Alakbarova**

The usage characteristics of repetitions in English literary texts

Summary

Skilful reading requires knowledge of all linguistic levels – phonology, morphology, syntax, and higher level discourse structures. The goals are gaining knowledge, enjoying literature, locating specific information, and learning from text. In communication, the learners' main purpose is to complete a task, such as obtaining information, developing a travel plan, or creating a video. They may use the language that the instructor has just presented, but they also may draw on any other vocabulary, grammar, and communication strategies that they know. In communication, the criterion of success is whether the learner gets the message across. In everyday communication, spoken exchanges take place because there is some sort of information gap between the participants. Activities involve a similar

real information gap. In order to complete the task, students must reduce or eliminate the information gap. In these activities, language is a tool, not an end in itself. It is important that teachers know and understand the minimum expected outcomes, or end-of-year benchmark standards, for comprehension development at each grade level, especially in the early years. This information becomes an essential roadmap for teachers to use in assessing each student's level of comprehension development. With this knowledge, you can plan instruction that best fits the needs of every child and that lays the groundwork for appropriate "next steps" in comprehension development. Of course, in the classroom you will discover students are at different places in their comprehension development, and you will need to plan small-group sessions each day for students having common needs. In this way, you can help all students continue learning in a systematic fashion.

Key words: word, communication, language, repetition, text

**Алиева Хадиджа,
Алекберова Нурана**

Характеристики употребления повторов в художественных англоязычных текстах

Процесс обучения английскому языку в целом и процесс должен базироваться на коммуникативно - функциональном принципе. Обучение устной речи должно носить целенаправленный, системный, поэтапный характер, что будет содействовать повышению эффективности данного процесса. В анализе большое внимание обращено на фактом, полученные из литератур. Автор пытается раскрыть роль. Ссылаясь на работы ученых исследовавших, а также подчеркивает ее важность. Отмечается, что эта дает воспоминать смысл во время анализа еще более ясно, а также более разнообразном колорите. Одной из основных целей изучения языка является овладение умением эффективно общаться на изучаемом языке. Мы можем сказать, что педагог должен выступать в одной из ролей, присущих педагогу иностранного языка, - в качестве советчика, направлять и помогать студентам сделать правильный выбор. Итак, одной из самых важных и актуальных проблем современной методики является информирование студентов профессиональных изучающих английский язык, о культуре, вербальных и невербальных нормах поведения носителей изучаемого ими языка. Учителя языка должны знать, как язык функционирует в процессе речевой коммуникации, и как успешно использовать его, чтобы быть понятыми как носителями языка, так и людьми, которые таковыми не являются. В подобном контексте весьма существенным является подлинность используемых в процессе обучения языка текстовых материалов.

Ключевые слова: слова, коммуникация, язык, повтор, текст

Rəyçi: Filologiya üzrə fəlsəfə doktoru, Nuriyyə Əliyeva